

Krčmová, Marie

Tradiční nářečí v současnosti

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1988, vol. 37, iss. A36, pp. [85]-94

ISBN 80-210-0079-1

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101629>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MARIE KRČMOVÁ

TRADIČNÍ NÁŘEČÍ V SOUČASNOSTI

Česká jazykověda věnuje pozornost nářečnímu rozrůznění českého národního jazyka již od první poloviny minulého století. V této době byl (a to velmi oprávněně) za nositele nářečí pokládán český lid chápaný ve shodě se stavem tehdejší společnosti zjednodušeně jako obyvatelstvo venkova a podobně jednoduše mohla být hodnocena i funkce nářečí: po okouzlení „čistotou“ nářečí, která vedla až k úzkoprsému tajení expresivních složek slovní zásoby, jsme přibližně od 20. let tohoto století svědky druhého extrému — narůstání nepřilíš dobrého vztahu k dialektu. Je chápán jako prostředek komunikace vhodný jen pro lidi málo vzdělané, odtržené od rozvoje a modernizace života společnosti. To se projevilo i v krásné literatuře, kde ustupovala funkce dialektu jako prostředku aktualizace výrazu pro charakterizování promluv kladných postav nesoucích společenský pokrok a uchovala se jen funkce dialektu jako adekvátního výrazového prostředku folklorizujících humoresek, které lidové prostředí spíše zneužívají než zobrazují. Nářečí se tak v obecném povědomí definitivně spojilo se zaniklými společenskými vztahy a situacemi, hodnotí se jako něco zastaralého a tento pocit zastaralosti se pak nesprávně vztahuje i na nářeční jazykovou strukturu a na charakter samých uživatelů nářečí a spojuje se dokonce s představou omezení nářečí jen na situace komické.

Z hlediska strukturního nacházíme skutečně v dialektech, zejména východomoravských, některé rysy archaické, výrazové prostředky různých jazykových plánů, které od dob staré češtiny nepodlehly žádné podstatné inovaci. To, že se v těchto dialektech zachovaly nepřehlasované *a* nebo *u* v koncovkách a do značné míry i ve slovních základech, že se místy udržely zbytky měkkostní korelace u retnic nebo tvrdé *l*, neznamená zastaralost nebo dokonce nefunkčnost forem: slouží pro přesnou, jednoznačnou a stylově přiměřenou komunikaci v intimních promluvách stejně kvalitně, jako by sloužily formy progresivnější, s hláskovými a tvarovými inovacemi. V tvarosloví jsou ostatně nářečí, i tzv. archaická, obvykle progresivní, neboť rozsáhlou analogií sblížují koncovky různých typů deklinace i konjugace. Ve skutečnosti je gramatická struktura dialektu vyvážená a plně funkční, a i když zachovává některé starší prostředky, neznamená to pro nářečí negativní hodnocení.

Pokud jde o lexikální stránku nářečí, nelze většinu nářečných výrazů za archaismy pokládat: termín archaismus má v lexikologii smysl jen tehdy, jde-li o opozici k novějšímu označení pro tutéž realitu, archaismus je výraz obnovený za účelem aktualizace vyjádření a taková situace v nářečí nastává jen ojediněle. Sama opozice výrazu staršího — nového samozřejmě vzniká v souvislosti s pronikáním výrazů prestižních (*slepice — slépkka; ubrus — tištuch; kukuřice — turkiň*), většinou však je výraz k nářečí v postavení historismu, neboť označuje realie obměněné (*židle — legátka; zástěra — fjertoch; svadba — zdažki a svadba*) nebo zanikající a zaniklé (terminologie součastí vozu, dnes již mladé generaci málo jasná). Ty se v promluvách objevují už jen sporadicky a mají pak povahu profesionalismů.

Tradiční nářečí vykrytalizovala v našem jazyku v období feudální rozdrobenosti. Plná diferenciace nářečí až na úroveň mikrodialektů — jednotlivých drobných nářečí — se vyvinula na venkově, neboť je spojena s uzavřenými komunikačními možnostmi a potřebami lidí v daném teritoriu. Vzájemná vázanost jednotlivých příslušníků obce, i když byli sociálně rozrůznění, sjednocovala i jejich komunikační příležitosti, vymezovala vztah mezi mluvčími při rozhovorech, ohraničovala tematiku rozmluv — a to vše mělo na utváření jazyka zásadní vliv. V této souvislosti mluví Chloupek (1971) dokonce o tom, že dialekt je „relativně stabilizovaná struktura bez vnitřní variability“ (s. 28), tj. pokládá za základní vlastnost dialektu jeho neměnnost (podobně se vyjádřil 1986, s. 24). Takové vymezení můžeme přijmout pro předpokládané starší fáze existence dialektů, nikoli pro jeho dnešní stav.

Dialekt je útvar národního jazyka, který je na rozdíl od jazyka spisovného funkčně omezený: vznikl, ustálil se a funguje jako nástroj běžné denní komunikace mezi lidmi, kteří jsou si blízcí. V této funkci se v české jazykové situaci ani dnes neuplatňuje jazyk spisovný, který je při své národně reprezentativní funkci běžný v promluvách veřejných a především v psaných sděleních, ale v soukromé sféře je užíván jen individuálně, ani jeho specifická stylová vrstva hovorová. Monofunkčnost dialektu (na rozdíl od polyfunkčnosti jazyka spisovného) přitom neznamená nefunkčnost: dialekt má v dnešním vyjadřování člověka stále své místo: je však jiné než před lety, kdy byla u velké části populace jediným komunikačním okruhem běžná soukromá komunikace a potřeba vyjadřovat se jinak, než odpovídalo soukromé sféře (dialektem), neexistovala. Posun v komunikačních příležitostech člověka v dnešní době má důsledky i pro dialekt samotný; ten se mění, vyvíjí a tyto změny nás přesvědčují, že nejde o jazykový útvar mrtvý, který by udržovalo ze staromilství několik podivínů v odlehlých koncích Moravy, ale útvar živý. Zánik dialektů, který prorokovali na počátku padesátých let nejen laici, ale pod vlivem panující obecné teorie jazyka i odborníci (Kellner, 1954), není, jak ukázal vývoj za třicet let, ani blízký, ani jednoznačný (to připomíná už Bělič, 1972, s. 332). Detailně proces na východomoravském materiálu zaznamenal Chloupek (1971, s. 102n.) a nověji se k problému vrátil na obecnější úrovni v stati Jazykové útvary a styly při komunikačním aktu (Chloupek, 1986, s. 19—35).

Proces změn jednotlivého nářečí (tj. jedné nářeční struktury) nelze vidět jako jednoznačný ústup tradičních prvků nářečí vlivem útvarů prestižních. Je nesporné, že znalost spisovného jazyka je dnes vlivem školní výuky i masových sdělovacích prostředků, krásné a odborné literatury neporovnatelně

větší než před padesáti lety, a protože se rozvinuly i příležitosti užívat jej na veřejnosti, vzrostla také jeho aktivní znalost. Nezasahuje však plně soukromou komunikační sféru, ta je založena na mluvních kontaktech několika generací, svůj vklad do ní přinášíjí i generace nejstarší (pro ně byl ještě dialekt jediným prostředkem běžné komunikace) a jeho výrazové prostředky tak přirozenou cestou přecházejí k mladší a nejmladší generaci. Není náhodné, že u předškolních dětí a malých školáků zachytíme velký podíl tradičních dialektových prvků; děti je užívají spontánně tak, jak je přejaly od prarodičů, jsou pro ně spojeny s obvyklou, citově uspokojivou komunikací s blízkými osobami.

Proces změn dialektu platí obecně pro všechny dialekty na území ČSR, stav vývoje je však různý. Na většině Čech dnes vidíme velmi pokročilou fázi tohoto vývoje, v moravské situaci můžeme daleko více pozorovat sám proces změn dialektu, neboť přímému zkoumání je přístupný jak výchozí stav v dosud zachovaném tradičním nářečí na většině území, tak jeho proměny v závislosti na osobnosti mluvčího, teritoriu a situaci promluvy u lidí mladších.

Přímé pozorování celého procesu jediným exploraátorem nemůže nahradit žádné studium i sebeipsích starých zápisů. Ty trpí nejednotností transkripce stejně jako subjektivitou hodnocení objektivně existující jazykové reality při fonologické interpretaci zvukového signálu. Ve starší době nebylo také možno zachytit reálně existující skladebné prostředky a pozornost exploraátora se při nutnosti zapisovat údaje přímo nutně soustřeďovala jen na jevy příznakové a opomíjela existující kolísání atd. A konečně — ani dnešní stav techniky zatím neumožnil zachytit pro výstavbu promluvy důležité jevy paralingvistické.

Výsledný stav je zatím nehotový, nevznikl v něm dosud ani obecný úzus jednotlivých dialektických oblastí, tím méně obecný jazykový útvar celomoravský. Pozorujeme jen ústup jednotlivých tradičních rysů, ale i ten je nesoustavný, postupný, tradiční dialektový prvek po určitou dobu koexistuje v úzu jednotlivce s prvkem novým, prestižnějším (přejatým ze spisovného jazyka nebo jiné prestižní formy národního jazyka, eventuálně vzniklým jeho nápodobou na podkladě struktury nářečí, nebo vzniklým vývojem nářečí samého či průnikem prvku z jiného nářečí téhož základního typu). Spojení tradičních prvků se soukromou komunikační sférou vede k tomu, že v řeči fungují stále více jako příznakové, získávají platnost signálů intimnosti a expresivnosti vyjádření. V této funkci se pak mohou udržet i po více generací. Je to patrné jak v oblasti hláskosloví a tvarosloví, tak i v lexiku, a zejména u ustálených pojmenovávácích jednotek, úsloví, rčení apod. Ta přecházejí v rodinách od generace ke generaci skutečně dlouho, a to i v novém jazykovém prostředí, neboť se stávají součástí rodinné komunikační normy.

Obtížnější je odpovědět na otázku, zda vznikající útvar národního jazyka je ještě dialektem. Vyjdeme-li z definice Jana Chloupka, kterou jsme připomněli výše, pak o dialekt nejde, neboť vzniklá struktura je variabilní a variabilita je dokonce jejím podstatným rysem. Pro takto variabilní podobu národního jazyka jsme v jiných pracích užili termínu běžně mluvený jazyk: byl by tedy pak běžně mluvený jazyk novou vývojovou fází starších dialektů, jejich přímým pokračováním, a sám termín dialekt bychom museli vyhradit pro označení složky národního jazyka existující ve starších fázích vývoje společnosti, která národního jazyka užívá. Ve skutečnosti však nejde na Moravě o jevy dva, ale o dvě vývojové fáze téhož jevu.

Mohli bychom uvažovat i o použití termínu interdialekt; pod tímto termínem se však rozumí „dorozumívací útvar mladších generací na našem venkově, obyvatel venkovských

měst a předměstí“ (Chloupek, 1986, s. 11), nebo v jiné definici dokonce útvar (útvary), které „ve svém vývoji směřují k relativně jednotné celonárodní mluvě nespisovné, velmi uže ovšem blízké hovorové spisovné češtině a do jisté míry s ní splyvající“, jak termín vymezuje Bělič (1972, s. 10). Jednotná a dosti ustálená struktura se však zatím v jednotlivých regionech zdaleka neutvořila.

Abychom naše poznámky konkretizovali, obrátíme pozornost na situaci v jednom z úseků východomoravských nářečí na počátku tohoto desetiletí, na situaci nářečí z Podluží. Mluva obcí tu není jednotná nejen při srovnávání jednotlivých generací, ale ani jednotlivce nemá dnes úzus ustálený. Smíšená struktura běžně mluveného jazyka vznikající z prolínání rysů tradiční mluvy a všech inovací, vývojových i přejatých z jiných útvarů, je regionálně příznaková a je podobně jako byl tradiční dialekt monofunkční — plní funkci jazyka běžně dorozumivacího. V promluvách zamýšlených jako spisovné, tj. v podstatě v promluvách s funkcí veřejně dorozumivací, můžeme sice také pozorovat u jednotlivce nedostačující ustálení ve volbě výrazových prostředků (a někdy i průnik vyjadřovacích prostředků mimo normu jazyka spisovného), jde však o individuální nedostatky v ovládnutí spisovné normy, o obměny jaksi bezděčné. Tam, kde se jazyková forma stává součástí slavnostní situace, je záměrně užíván spisovný jazyk a omyly ve volbě výrazových prostředků jsou ojedinělé.

Je málo pravděpodobné, že by v dohledné době mohl tento stav přejít v jazykový útvar stabilizovaný (viz výše Běličova vymezení interdialektu). Vzniklý způsob vyjadřování je přirozeným důsledkem změny životního stylu mluvčích, kde trvá sounáležitost se staršími generacemi a jejich vyjadřováním, ale současně se podstatně rozšířily nároky na diferencovanou komunikaci každého člověka. Vazba na tradiční dialekt je posílena tím, že v oblasti Podluží, kde probíhal náš sběr materiálu, existuje jak kladný vztah k regionu, tak i k vlastnímu dialektu, že je přijímána i uvědomována funkce dialektu jako prostředku sblíživčího členy rodiny nebo obce.

Sociolingvistický výzkum, který proběhl v rámci komplexního výzkumu r. 1978 v Průšánkách (dotazník připravil J. Chloupek, výzkum provedli studenti FF UJEP), ukázal tuto situaci zcela jasně. Z 526 respondentů tohoto výzkumu (156 mužů, 370 žen) je o tom, že v soukromých hovoroch užívá nářečí, přesvědčeno 73 % mužů a 83 % žen. Větší je přitom aktivní příklon k nářečí u osob pracujících v zemědělství a u vyšších věkových vrstev, tedy u osob, jejichž komunikační příležitosti mimo obec byly menší (to se ostatně dalo předpokládat). Je zajímavé, že pro užívání nářečí v soukromých projevech se vyslovili i mnozí lidé se středoškolským vzděláním (podíl respondentů s vysokoškolským vzděláním byl nepatrný). Tito uživatelé jazyka jsou si zřejmě dobře vědomi rozdílů mezi vlastním územ a jazykem spisovným, protože citlivě hodnotili i to, do jaké míry proniká nářečí do promluv veřejných a uvědomovali si i vývoj nářečí, jak její samy pozorují na mluvě svých dětí. Podobně si uvědomovali i vztah mezi situací promluvy a volbou vyjádření u mladších generací (přípisky jako: *keď sú doma, tak mluví nářečím; mluví jak gde; sin nemluví nářečím, cera ano; diž donáš do Průšáněk, tak muvja, jinde ne; muvja podle situace* — přípisky do dotazníků zaznamenali studenti ve formě přesné citace vyjádření respondenta). Výsledky výzkumu naznačují, že v případech užívání nespisovné mluvy, která je uživateli charakterizována jako dialekt (může jít i o dialekt v novější vývojové fázi) jde o vědomé využití dialektu, nikoli o náhody.

Jak dnes nespisovná mluva na Podluží vypadá? Jak rychlý je proces jejich změn? Na to se pokusíme odpovědět na základě materiálu z obcí Průšánky, Mikulčice a Dolní Bojanovice. Již výše jsme připomněli, že volba jazykových prostředků v jednotlivých promluvách není a nemůže být tak jednotná ako dříve ani v obci, tím méně ve větším regionu, a že je proměnlivá i u jed-

notlivce. Jejím zázemím na Podluží je tradiční dialekt. Jeho rysy, zejména hláskoslovné a tvaroslovné, byly zachyceny už u Bartoše (1886) a velmi stručně připomenuty ve Vlastivědě moravské (Hlavinka, Noháč, 1926). V poměrně nedávné době pak byly na základě výzkumu u nejstarších obyvatel obcí popsány F. Svěrákem (1966). I když zachytil v práci region poněkud širší, lze jeho materiál — i díky přesné lokalizaci dokladů — pokládat za zachycení stavu dialektu před zhruba jednou generací a jeho poznámky o generačních rozdílech v nářečí mohou upozornit na existující vývojové tendence.

Celkově je dialekt všech tří obcí shodný, rozdíly nejsou zachyceny ani v našem materiálu a ve starší literatuře a ani u nositelů dialektu, kteří jsou v tomto teritoriu na dialektické rozdíly velmi citliví, povědomí rozdílů není. Jde o dialekt nápadně odlišný od spisovného jazyka ve všech jazykových plánech. Vedle velmi frekventovaných hláskoslovných jevů společných pro širší okruh moravských nebo alespoň východomoravských nářečí (neprovedení přehlásek *a, á, u, ú* po měkké souhláse v koncovech a v mnohých slovních základech) je pro tyto dialekty v oblasti hláskosloví charakteristická zvláštní výslovnost tvrdého *t*, tzv. „obalování“ (*myadá, chyapci*, a to i v přičestí — *on vědu, spadu*), jež ve slabice *tu, tú* vedle k zániku *t* (*mluvit, dúhí, súžit*). Nápadná je také progresivní asimilace *v* po neznělé souhláse (typ *kfítko, sfjet, tjaroch*). Jiné jevy asimilace včetně asimilace mezislovní jsou podobné jako na širokém zázemí sledovaných obcí (spodoba znělosti před jedinečnou souhláskou nebo vokálem na švu slov — typ *coz mu dáu, g Janovi*; není však zcela pravidelná). V tvarosloví je také většina dialektových rysů společná pro široké zázemí obcí: blízkost deklinačních typů vzniká jednak z hláskového vývoje (po neprovedení přehlásek), jednak analogickým vyrovnáváním koncovek deklinací. Jako základní se v 3. pl. mask. a neu. užívá koncovka *-om* (*súsedom, koňom, totkaj sem říkava děfcatom*), u mladších ustupuje koncovce *-úm/-um*. V 6. pl. mask. a neu. se užívá koncovka *-och* (*o chuapoch, f šatoch, bičoch, kuřatoch, vajcoch*), k ní zejména u mladších přibývá koncovka *-ech, -ách* — *v mněstách/mněstech, duboch/dubách*. V 7. pl. je veskrze koncovka *-ama*, u typu *kost* *-ama/-ma* (*kostama/koštma*), u typu *psaňi* je také *-íma* (*psaňama/častějšího psaňima*). Větší územní rozsah než Podluží má i užívání genitivního tvaru v 4. pl. životných substantiv (*říkava, že pošle chyapců; videu tam sekáčů; odháňá krkafců; střílá holubů*). Specifické tvary se ve sledované oblasti vytvořily u sloves, a to ve 3. os. pl. IV. třídy: tvary typu *oňi prosá, ležá, chodá* jsou doloženy (podle Svěráka, 1966) v Břeclavi, Ladné, Lanžhotě, Kosticích, Tvrdomicích, Týnci, Hruškách, Poštorné, Charvátské N. Vsi, Hlohovci, Mor. N. Vsi, Mutěnicích, Rohatci, Prušánkách, Josefově, Mikulčicích, Lužicích, Dol. Bojanovicích, Starém Podvorově, Dubňanech a Hovoranech — nejde tedy ani tu o jazykové specifikum pouze sledovaných tří obcí.

Dnes doložený stav nářečí je pravděpodobně už mladší, inovovanou podobou skutečně tradičního teritoriálního dialektu obcí. Je tomu tak skutečně? Na tuto otázku můžeme nejlépe odpovědět srovnáním dnešních záznamů s údaji o stavu před 100 lety — se záznamy Bartošovými (1886, s. 28—33). Bartoš zachycoval velmi citlivě specifické rysy dialektů a zejména oblasti východní Moravy věnoval mnoho pozornosti. Podle jeho vymezení zahrnuje Podluží kraj od Podivína k Prušánkám a odtud k Břeclavi. Výklady o charakteru nářečí v této oblasti jsou samozřejmě formulovány jinak, než je dnes obvyklé, o soustavný popis nejde, spíše jsou zachyceny rozdíly od jazyka

spisovného a konfrontovaný s autorovým dialektem rodným. Autor však připomíná typické rysy nářečí velmi jasně, i když někdy jevy pravidelné a skutečně systémové klade na stejnou úroveň se zajímavostmi jednotlivými (např. s konstatováním, že se v regionu říká *miř* místo *ňiř*, *brablic* místo *vrabec*). Ve většině případů se Bartošovy údaje s udivující přesností shodují s tím, co ukázal materiál současný. Snad byla v jeho době frekvence jevů větší, zřejmě ještě málo koexistovaly s formami bližšími jazyku spisovnému, snažíme-li se však v nářečí zachytit před vším to, co je odlišuje od jazyka spisovného, musíme přiznat, že většina specifických rysů nářečí zaznamenaných před sto lety dodnes existuje.

Výjimky z tohoto konstatování jsou dvě: není dnes už ani stopy po Bartošem zapsané mírně znělé výslovnosti znělých fonémů na konci slov: Bartoš tuto výslovnost uvádí porůznu i na dalších místech Moravy (např. na Blanensku) a ani tam jsme ji už nezachytili. Další výjimkou je Bartošův záznam stop měkkých retnic v zájmených tvarech (typ *teb'ja*, *seb'ja*); v tomto případě nelze vyloučit, že Bartoš — rodák z kraje, kde měkké retnice prokazatelně existovaly — vnímal fonetickou charakteristiku místních zvuků svým fonologickým sluchem odlišným od interpretace domácí, tj. vnímal výslovnost s měkkou retnicí i tam, kde místní interpretovali *b + j + a*. Dnes máme z materiálu doloženy pouze formy *tebja*, *sebja* vedle ojed. *teba*.

Už u pečlivého pozorovatele Bartoše nacházíme však i poznámky o ústupu staršího stavu nářečí: uvádí, že u mladších mluvčích začíná mizet nápadná výslovnost obalovaného *u* (typ *huava*) a na jeho místo se prosazuje *l* (podle Bartoše nikoli střední, ale měkké). Vliv školy, na nějž si Bartoš přitom stěžuje (s. 30—31), naznačuje, že právě působení spisovného jazyka se už v té době (podobně jako v zásadě i dnes) pokládalo pro vznik a průběh změn nářečí za rozhodující. Podobně Bartoš konstatuje i ústup nářečních tvarů 3. os. pl. sloves 4. třídy: tradiční tvary typu *prosá*, *musá* nahrazují tvary s koncovkou *-ijú* (Bartoš, 1886, s. 32).

Proces zániku specifických nářečních rysů se pokusíme ukázat na třech jazykových jevech typických pro Podluží: na proměnách výslovnosti obalovaného *u*, na stavu a využití progresivní asimilace souhlásky *v* a na osudu tvarů sloves typu *prosá*. Všechny tyto dialektové rysy jsou nositeli nářečí dobře uvědomovány, byly by tedy s to se jim záměrně v promluvách vyhýbat, zároveň jsou však i dost frekventované, aby bylo možno proces změn dokládat alespoň orientační kvantifikací dokladů.

Výslovnost „obalovaného“ *u*

je rozšířena na větším území jihovýchodní Moravy (viz Bělič, 1972, mapka č. 5, 7) a je velmi nápadná. Příslušníky obcí je uvědomována jako typický rys daného nářečí. Svědčí o tom jak poznámky při výzkumu, kdy se v souvislosti s pochopením cíle výzkumu informátoři vzájemně upozorňují „*mosíš muvit, ne mluvit*“, sdělení, že mladí už „*nemuvjá*“, ale třeba i to, že místní amatérská básnířka užívá *u* ve verších opěvujících krásu a život rodné obce, i když sama už hlásku (alespoň pokud jsme mohli při výzkumu zachytit) neuvžívá.

Vědomí existence specifického výslovnostního prvku neznamená však, že by byla hláaska běžně užívána, ani že by byla běžná alespoň v promluvách, které jsou ryze soukromé a o nichž se sami mluvčí domnívají, že jsou nářeční. U starší generace se dodnes objevuje, zvláště u žen, ani to však už ne pravidelně: V promluvě starší ženy z D. Bojanovic byla např. zachycena 68 × (např.

huboká cesta; biyo to černé; mají ůki na valech; biyo tam syatké seno), případy její náhrady *l* byly vzácnější (15 × — např. *základi bili pevné; tam enom to zostálo; bývayo tam takovich lučnich traf*). Zanikl zřejmě úplně fonologicky relevantní rozdíl *l — u*, na fonetické úrovni však zatím doznívá výslovnost rozlišená. Nesoustavné užívání starší hlásky přitom podle našeho materiálu nenaznačuje, že by tu byla souvislost s významem slova nebo jeho stylovou platností, kolísá totiž i tvar slovesných přičestí, kde je znění morfologizované: *tich sinú biyo/tak oňi zas šeci/ti zeti/sa dostávali do tich petrolínke/fíkalo sa/že jezdi k petrolínkám; ke každému domku aj pocetu patřila tá mikulecká ůka; a tam opravdu ten val bý veliki/ale řigdo nevjedel/proč takí veliki val na téj rovině je; to zarústyo potem dokonale trávú/že potom to tam enom zostálo/tá zmínka že na valech*. Jen tvary přičestí u sloves se zavřeným kmenem jsou v sg. mask. v tradičním znění vzácnější: *tak to provědu; jeden sem dovědu dvoch Rusú; on túku; abi ho neurku* — to vše vedle tvarů bližších spisovným — *to mi řekl; doněsl si hrabje*. U jiného mluvčího téže generace jsme dokonce zachytili tři fáze realizace hlásky, totiž obalované *u*, přechodnou hlásku podobnou na poslech spíše tvrdému *l* neobalovanému a *l* střední: *ten kroj přeca enom/delaju přehradu/že sa nemože začad bit/okamžite/on sa mosel s chladnim/s chladnim rozumom uvažovat/co mosí prvne udeyat/diš sa chce bit/to znamená/že on si mosey zdelat tú kordulku*. Takové kombinace fonetické realizace *l* jsou však v materiálu zcela ojedinělé. U dalšího mluvčího staré generace, který byl profesí nucen i k pobytu mimo obec, je „obalované“ *u* signálem stylové aktivizace textu: užívá je totiž záměrně tam, kde vypráví o příhodách ze života a cituje „cizí řeč“: (nějaká žena, kterou zaslechl, říká) *při jí mosi pomáhat aj chyap/diš jedú na prochásku/tak pomáhá chyap; ten čovjek pravíu a/pravíu tag vidíš/chyapče/tak je dobre na svjete*. V podobné funkci signálu mluvy starší, se kterou se mluvčí sám zcela neztotožňuje, známe *u* i ze záznamů folklórních vyprávění o různých rázovitých postavách obce. Ve střední generaci mluvčích přitom zatím sice *u* z aktivního užití zmizelo, ale neztratila se zcela jeho znalost: při záměrném užití nečinila hlásky mluvčím potíže ani realizací, ani využitím: objevovala se v pozicích náležitých, odpovídajících starému stavu nářečí. Úplný zánik povědomí této hlásky pozorujeme až u nejmladší generace: artikulačně ji sice zvládají (např. chtějí-li připomenout, co je podle nich na místním nářečí neobvyklé), ale jsou s to ji vkládat i do pozic, kde ve starém nářečí nikdy nebyla (máme doloženy tvary *syunko, duňhi* a přechodovou hláskou *u* mezi *s, d* a *u, ů* — tedy v pozicích, kde ji dialekt nezná).

Progresivní asimilace souhlásky *v*

je pro dialekt sledované oblasti typická (viz i Bělič, 1972, mapa č. 9). Jde o jev na úrovni fonetické, který se nedotýká fonologické stavby výrazu, je však velmi nápadný. U starých lidí jsme tyto podoby zaznamenávali běžně: *přeskakuje (to kolo) jak sřňa; on ležál mrtfí, pravda; on chčel mňet sfě; biya tam nádherná kfjetena, ššeko kfjetyo*, tj. jsou doloženy nejen o slovo „tradiční“ slovní zásoby, ale jako automaticky probíhající proces asimilační se uplatňuje změna *v — fi* u výrazů ze spisovného jazyka (*kfjetena*). Že tu existuje i kolísání, je samozřejmé: *ale zatím družstvo teda tám jezdi/to seno tam delá, protože to ššeko spadyo do družstva*. Ani ve střední generaci výslovnost nezmizela a je doložena i v materiálu od nejmladších mluvčích (*Jeňičeg viděl sjetilko*), tu však jde již o doklady ojedinělé. Zdálo by se, že v tomto případě tradiční výslovnost už

takřka zanikla; není to však úplná pravda. I lidé poměrně vzdělaní prozradí svůj původ z tohoto regionu; výslovnost *jiní tjar slova, tfoření hlásek* jsme zaznamenali dokonce i u zkoušky z fonetiky v I. ročníku vysoké školy, tedy u mluvčích už značně obeznámených se spisovným jazykem a v situaci, kdy je spisovný projev nezbytný. Zatím mohlo jít jen o přežívání starého výslovnostního návyku z dětství, který se projevil ve stresové situaci. Lokální progresivní asimilace *v* je však i zdrojem chyb, které nelze hodnotit jinak než jako hyperkorekci: v přejatých slovech *sféra, sférický* jsme zaslechli nejednou právě u rodáků z Hodonínska (a také u rodáků z Lašska, kde stejný typ výslovnosti v dialektu je) i realizace *svéra, svérický*: slovo začínající *s + f* je zřejmě natolik „podezřelé“ z dialektového znění, že je mluvčí v úsilí o správnější výslovnost v projevu s vyšší kulturní funkcí pospisovní, ovšem nenáležitě. Takové případy (nejsou hojné, protože seskupení neznělá souhláska + *f* je vzácné i v přejaté slovní zásobě) naznačují, že starý princip asimilace ještě nevmizel.

Výrazným rysem dialektu je **koncovka 3. os. pl. sloves IV. třídy -á**. Je také rozšířena ve více obcích, než námi sledované (viz Bělič, 1972, mapka č. 32). Podle údajů starší literatury jde o koncovku ustupující — zaznamenal to již Bartoš (viz výše) a k podobnému postřehu se vrátil Bělič (1948) a Chloupek (1963); celkově se předpokládá, že pro novější vývoj východomoravských nářečí se stane rozhodující koncovka *-ijú*. V tomto dialektovém rysu ukazuje náš materiál situaci málo očekávanou: v projevech soukromého charakteru máme doloženy pouze tvary tradičního znění: *řčil sá učá |a| pletú; říkali, že oňi chodá tú klíčovou řirkú a škodá tem kravám; oňi neumjá psat*. Zajímavé je, že jsou doloženy i ze spontánních promluv poloveřejných (*už mu to nevícházá časovje; chlapi se víc usmířá*), kde jsou mluvčími příslušníci generace střední, a dokonce i z promluv školní mládeže (*z dálki uvidá psa; křičá na mňa.; slíbili/že postavjá bazén*). Jako konkurující tvar se objevuje tvar pronikající z hovorové formy češtiny: *kolik je tích/co si to dobré veznú/oňi se víceměne snaží napodobovat; to si teda ceňím u tichto lidí/že teda se netříšti/nejenom f temto živoře/to znamená gdiš si oblečú kroj/ale i f tem vedlejším živoře/že se teda scházejí*. Předpokládané tvary s koncovkou *-ijú* se v našem materiálu vůbec neobjevily, i když sám charakter některých promluv vytvářel podmínky pro užití interdialektu (pokud opravdu existuje).

Pohled na současný jazykový materiál ukázal, že proces zániku tradičních výrazových prostředků dialektu není příliš rychlý. Pokročil jen proces zániku fonologického rozdílu *l — ʎ* a na něj navazující nivelizace na úrovni realizace fonémů (zánik specifické výslovnosti *ʎ*), který započal již před více než sto lety (Bartoš zachycuje již existující proces, nikoli jeho vznik); dnes jej můžeme pro mladou generaci pokládat již za dokončený (specifický nářeční prvek se udržel jen v paměti mladých mluvčích). Stále živý je však výrazný jev ryze fonetický, progresivní asimilace *v*, a má důsledky i pro fonetickou realizaci slovných (hyperkorekce). Dialektový prostředek morfologický (tvar typu *oňi prosá*) se stále ještě udržuje a objevuje se i u mladých lidí v některých projevech. Je pravda, že žádný z přetrvávajících tradičních prvků (týká se to i dalších, zde nesledovaných) není už v idiolektu výhradní. Domníváme se, že spíše než o zánik výrazových prostředků tradičních jde zatím o to, že se v naší době

nápadně rozšířil rejstřík promluv, jejížž aktivním účastníkem se mluvčí stává, a tomu musí odpovídat i rejstřík adekvátních výrazových prostředků umožňujících na úrovni všech jazykových plánů tuto šíři stylově odstínit. A na této škále si dosud udržují v lokalitách, kde stará generace užívala tradičního nářečí, své místo i výrazové prostředky typicky nářeční. Pro inovace prostředky jiného dialektu, byť i systémově vhodnými (-ijú v 3. os. pl.) však již v tomto procesu diferenciaci a stylového rozrůžňování nezbyvá místo, protože funkci výrazového prostředku vhodného pro polooficiální vyjádření (jedna z funkcí interdialektu) může v rámci obce plnit i výrazový prostředek odvozený z jazyka spisovného. Pro funkci jazyka soukromého je signalizace dialektem naopak plně vyhovující.

LITERATURA

- BARTOŠ, F.: Dialektologie moravská I. Brno 1866, s. 28—33.
 BĚLIČ, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972.
 BĚLIČ, J.: Slovesné tvary třetí osoby pl. praes. v moravské slovenštině. In: Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi. Brno 1948, s. 54—70.
 HLAVINKA, K., NOHÁČ, J.: Vlastivěda moravská, sv. 45. Hodonský okres. Brno 1926.
 CHLOUPEK, J.: Aspekty dialektu. Brno 1971.
 CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno 1986.
 CHLOUPEK, J.: Tvary třetí osoby mn. č. přít. času ve východomoravských nářečích. NR, 46, 1963, s. 65—70.
 KELLNER, A.: Úvod do dialektologie. Praha 1954.
 LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J.: Historická mluvnice češtiny. Praha, SPN 1987.
 SVĚRÁK, F.: Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví. Brno 1966.

Materiál tohoto článku byl zaznamenán v letech 1980—1985 v obcích Prušánky, Dolní Bojanovice a Mikulčice, o. Hodonín. Vedle vlastních sběrů byly využity magnetofonové záznamy besed s funkcionáři NV, které vedli pracovníci oddělení etnografie katedry historie a etnografie FF UJEP, a byl excerpován dokladový materiál etnograficky zaměřené diplomní práce I. Halačové.

ТРАДИЦИОННЫЙ ДИАЛЕКТ В НАШИ ДНИ

Традиционный диалект согласно дефиниции Яна Хлоупка (1986, 1971) является структурой без внутренних колебаний. Это определение можно считать верным лишь для диалектов прошедших времен. В наше время функция средства ежедневного личного общения выполняет нелитературная форма национального языка, которая формируется на основании традиционных диалектов под влиянием других структурных разновидностей национального языка; основной чертой ее является смешанный характер и неустойчивость ее средств. Обиходно разговорный язык на территории Моравии — это продолжение жизни традиционных диалектов в новых общественных условиях.

Процесс перехода традиционных диалектов в новую форму осуществляется довольно медленно. На основе языкового материала из трех деревень восточной Моравии (из области т. в. Поллужи) автор показывает, как на протяжении 100 лет от первых записей этого диалекта изменяется его характер. С форм, отмеченных Бартошом (1886), до

нашего времени сохранились даже те, о которых он пишет как о исчезающих (специфическое произношение *lʹ* как [ʎ] — тип [*hʎava, biʎ*] и форма 3 лица мн. ч. глаголов типа просить — [*oŋi prosá*]). Фонетическая черта диалекта — [ʎ] еще проявляется у старшего поколения, но фонологическое различие [l] — [ʎ] у них исчезло; молодежь уже [ʎ] не владеет. Но выразительные глагольные формы [*oŋi chodá, ubá za*] мы слышим в общении и среди молодежи. Фонетической чертой диалекта является и прогрессивная ассимиляция *v* (тип [*kfitko*]); она встречается как источник отступлений от литературного языка и у молодых образованных людей. Все диалектные черты служат сигналом неформальности разговора и близкого отношения говорящих; в официальной ситуации все они пользуются литературным языком, следовательно, их идиолект гораздо шире, чем у прежних поколений.